

כל כתבי
מיכה גוסף ברדיצבסקי

כרך ראשון

דעת - אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il

M. J. Berdyczewski's
(bin Gorion)
Hebräische Schriften

~~~~~  
**Erster Band**  
~~~~~

Aus dem jüdischen Sagenschatz

Teil I

Biblische und Talmudische Zeit

Verlag „Achisefer“
(Berlin-Warschau)

Buchdruckerei H. Itzkowski
Berlin 1918

מני קדם

אגדות

מימי המקרא והתלמוד

אספן והכין בן גוריון

הביאן לדפוס

מיכה יוסף ברדיצבסקי

ברלין תרע"ד

מקדש לאבי

מני קדם

תוכן הענינים

IX—X		תוכן
X—XI		מסורי האגדות
XII—XVI		הקדמה
8—86		ספר ראשון: מספורי התורה
	מימי הבריאה 5—8 מימי המעשה 6—6 מהארם: מחמא האדם	
	9—12 ועוד מהארם 15—18 מסלכת החי: מלחם 17—16 משאר	
	החי 21—17 קין והבל 24—22 עד מאגרות קין 26—24.	
	עולים ויורדים: מספורי הנקד 28—27 הנקד (עסי ספר היוכלים)	
	29—28 מחוינות הנקד 30—29 מתישלח 81—80 הנפילים 82—81.	
	מדור הסבול ודור הסלגה: מחמבול הראשק 85—88 נח 87—85	
	מימי הסבול ואחריו 40—87 מכוני הסגול 42—40 נמרוד ואחריו 42.	
	אבות: מאגרות אברהם 45—48 עוד מאגרות אברהם 49—45 מסדום	
	ועמורה 51—49 מעקרת יצחק 60—52 מאחרי אברהם 68—61	
	מבית אדום וישמעאל 65—68 מאגרות יוסף 69—65.	
	מאגרות משה: ראשיתו 71—70 ספורי משה 74—71 מסצרים	
	וממשה: ספרעה 76—75 דבר משה 77—76 מימי משה: עליות	
	וכתרים 79—78 שני ארונות 80—79 במדבר 82—80 משה ויהושע	
	84—82 ממיתת משה 86—84.	
89—144		ספר שני: מימי השופטים והמלכים
	מיהושע 91—89 עוד מיהושע 94—91 מחיי הממות 100—95 גבורים,	
	רועים וגואלים 105—101.	
	מאגרות דוד ושלמה: דוד 109—106 ירמיה 111—109 שלמה	
	ומלכת שבא 118—111 עוד מאגרות שלמה 116—114 עוד	
	אגרות 118—116 מעשיות מימי שאול, דוד ושלמה 124—119.	
	מאחרי שלמה 128—125 כמלכות השבטים 182—128 מעבר לגבור	
	185—182 ממועד הירידה החורבן 188—186 מהחורבן 140—188/	
	עד מהחורבן 142—141 בגולה 148—142 הרעוקים 144.	
147—184		ספר שלישי: מימי בית שני
	חולכים ושבים 150—147 מפרס וכיון: מאבדן לתחיה 158—151	
	מספורי אלכסנדר 155—158 המכבים ועוד 157—156 מימי המצור	
	159—157 בעלי התשובה 160—159 ספורים שמרונים 161—160.	

ספורים: כפורים יהודיים 162—166 | עת ספורים 167—171 | מהכתבים
 וספורים 172—178 | אבן הקדושה 174—178 | קרבן ונדבה 175—174 |
 אנשי מעשה 175—178.
 מסאורי החורבן 179—184.

ספר רביעי: מימי התלמוד . . . . . 187—264

גדולים ואנשי מעשה 187—191 | גבורים וקדושים: מחורבן ביתר
 192—198 | הרגי מלכות 198—200 | חסידים 201—203 | עת
 חסידים 205—208 | במערה 205—206 | השנים 207 | חמורים ובהמות
 של צדיקים 208 | חסידים אחרונים 209—211 | בחייתם ובמותם
 211—218 | חביבים 214.
 ספורים: ארבע מעשיות 215—228 | עת ספורים 224—227 | ענין חזון
 ושבע 228—229 | ימי חמשיה 229—280 | ספורי הטבע 281—282.
 מעולם הרוחות 283—285 | עת מאלת 285—288 | עניני מוסר
 289—240 | שוב עניני מוסר 240—242 | ועד לאלה 244—248.
 עניני חכמה והשכל: מוסר השכל 245—258 | דברי חכמה
 255—258 | עת דברי חכמה 256—259 | שוב מאלת ומשלים
 259—261.
 חוספה: סקץ הימין 262—264.

מקורי האגדות

§ סתמיים:

דברי קבלה — פאוסים בבליים — מדרשיבי, מדרשים קדומים, מדרשים שונים — מעשיות
 — מקור בבלי, מקורים קדמונים, מקורים שונים, מקורים תלמודיים — מקרא, מספורי המקרא,
 מחזון המקרא — ספור בבלי, ספור ירושלמי, ספור מדרשי — ספורי מעשיות יהודיים — ציון
 ירושלמי — תלמוד.

§ מקורים תלמודיים ומדרשים, תרגומים וחצוניים:

אבות דרבי נתן נוסחא א', נוסחא ב' — אגדה בבני יעקב — אגדת אגדות — אגדת
 אסתר — אגדת קרני ראמים — אגדת רות — אגדת יושע — דברי אהיקר החכם — איכת זוסא,
 איכת רבה — אליהו זוסא — אלקרון — אלפא ביתא דבן סירא.
 בבלי (מסכתות שונות) — בית המדרש — בית עקד האגדות — בראשית רבה —
 בתי מדרשות.

דברי הימים — דברי הימים של משה רבנו.

תמכבים א', ב' — חתנין בבבל.

יסיפון בן גוריון — ילמדנו — ילקוט שמעוני — ירושלמי (מסכתות שונות) | כתובים
 אחרונים | לקומים מדרשים.

מבוא למדרש תנחומא השלם — מגלת תענית — מדרש אבא גוריון — מדרש אבכיר
 — מדרש אגדה — מדרש אגדת בראשית — מדרש אלה אזכרה — מדרש אלפא ביתא דרבי
 עקיבא — מדרש אסתר — מדרש במדבר רבה, במדבר רבה — מדרש בראשית רבתי — מדרש

דברים רבה, דברים רבה — מדרש הגדול — מדרש ויושע — מדרש ויקרא רבה, ויקרא רבה —
 מדרש יונת — מדרש כונן — מדרש לחנוכה — מדרש משלי — מדרש עשרת הדיברות — מדרש
 עשרת המלכים — מדרש עשרת הדברות — מדרש רבה — מדרש שיר השירים — מדרש
 שמואל — מדרש שמות רבה, שמות רבה — מדרש תהלים — מדרש תמורה — מדרש תנחומא,
 מדרש תנחומא השלם — מכילתא — מסכת כלה — מסכת סופרים — מעשה מאברהם אבינו —
 מעשיות מדור העשירי.

סדר אליהו רבה — סדר רבה דבראשית — ספר הזכרונות לשמרונים — ספר הגוף —
 ספר היוכלים — ספר יהושע הערבי לשמרונים — ספר יהושע השמרוני, הוצאת גמפר — ספר הישר
 — ספר נח — ספרי דבי רב.

עלית משה | פסיקתא דרב כהנא — פסיקתא רבתי — פירקא דרבינו הקדוש — פרקי
 דרבי אליעזר.

קהלת רבה | שמחות.

תולדות אלכסנדר — תוספתא — תנא דבי אליהו — תרגום יונתן — תרגום שני.

§ מקורים שונים.

הגורן — השלח.

מליא רויא | זוהר חדש | חצי מנשה | יוחסין השלם.

כרמי שומרון | מדרש הנעלם — מטרת המאור | נה שלום.

ספר האורה לרש"י — ספר הזוהר — ספר מעשיות לרבינו נסים גאון — ספר רזיאל

— ספורנו.

עמק הבכא ליוסף הכהן | פירוש קדמון לשיר השירים.

קובץ צרפתי עברי | רמב"ן — רש"י.

שאלתות — שארית ישראל | תהלה למשה.

הקדמה

כי יבוא איש לאסוף אנדות העברים והיהודים מחלקי הספרות הרבים והשונים אשר לנו, עליו להיות מזוין בכל מכמני בתי-מדרשות ופרי-החזון, ועליו גם לתת חייו על הדבר הזה. חיי בן-אדם עלי אדמות מעטים המה וקצרים; ומלאכה כזו, לסדר אנדות גוי שלם, ועוד גוי הנקרא עם הספר, רבה היא גם רבה, ואני קמנתי מאלה. —

ואמנם לא ספר שלם, עשוי על פי מתכנת אחת מראש ועל פי מחשבה מפתית קדמת למעשה, ינתן בזה להקוראים, כי אם קובץ ולקושים מעטים, אך מעטים, של אנדות, שנבררו ונכתבו בזמנים שונים ובאופנים שונים, ושמעשה כולם מהחל ועד כלה, או מכלה ועד החל, אך ילדי המקרה המה. לא היה להמאסף בעיקר חפץ מראש לקהל גם לכלות ולעשות איזו מלאכה מסוימת שלמה ולברוא ספרי אנדה שלמים; אך קובצי אנדות, או כעין אנדות, ינתן בזה מדברים בודדים, רק מדברים בודדים, שנלקטו זעיר שם זעיר שם ממקורים שונים, עבריים ויהודיים, מקורים אף הם בלתי שוים בערכם, ומבלי כל חפוש מדעי בהם ומבלי כל תשמיש מדעי אף בקירוב.

הגני מביא בזה אל הקהל העברי עלים אחדים מעצי יער גדול, שאלפי נתיבות לו; ואני לא הלכתי בו לא לארכו ולא לרחבו, כמעט אך הצנתי רגלי על קצה גבולו.

אמרתי, שבקובצי אספתי לקוטי אנדות ומעין אנדות, כי אין אלה אשר בחרתי לבת שירתי אך דברי אנדה גרידא, כי אם גם שמתי לבי לספורים תולדיים, דברי זכרון, מסודי-בדים, דברי חזון ורמיון, וגם אל עניני חכמה, משל ומוסר, וגם מאלה לקחתי.

לא ספרות אחת לעברים, בעלת רוח אחד, נתנה מרעה אחד, כי אם חלקי ספרות רבים ושונים לפי, שפולדו ונתפתחו במועדים שונים, על פי תנאים רוחניים שונים, וגם על פי גבולות חומריים שונים. העם הפודד פעם יבקש את האלהים, פעם יסתר מחביון אלהים, הוא ישא אל השמים עיניו ויתמנן לחיי ארץ; בוכה, בהתעמף עליו גפשו, וישפוך שיחו לאל מושיעו, וגם — לקהל ידע לפעמים, כי יזרח לו השמש רגע. עם העברים אינו

גם עם אחד יחיד ומיוחד, עם בעל רוח אחד ונפש אחת, כי בו מתגלים כחות שבטים שונים, והמה בעלי מזג שונים. אנשי המזרח הם לא כאנשי המערב, ויושבי הצפון לא כגני הדרום. כל המבקש קלסטר אחד בהם וקזות אחת בנפשם, אינו אלא בדאי.

ולאידך, הנה לכל האברים השונים האלה, הנה לכל הכחות המתנגדים העצורים בכל חלקי האומה, — אם היינו בכלל באיזה עת מן העתים אך אומה אחת — שתוף של אבות, של נביאים, של שופטים ומלכים; והנה להעם הגודד גבורים, קדושים, שומרי תורה ואנשי חסד, גם מרשיעי ברית, גואלים ומדיחים. מה רבות תמורות החיים במהלך הדורות! ומה שונים הפרצופים הרוחניים בספר ובכל נחלת הספר!

כי תאמר לטוות את החופים האלה לארג אחד, כי תאמר לפלם לך נתיב בחליפות אלה ולברוא איזה דבר שלם, או על כל פנים איזה חלק שלם, מה תכשל, מה תאמר נואלתי ואפסה ידי.

ואמנם יחד עם זה, יחד עם קושי בירור החומר הרב, וגם קושי ידיעת אותו החומר, הנה גם מלאכת הסופר והמאסף באלה, כי יעשה את מעשהו יום יום, אך בתור ילדי יום, ותלוי הוא באופקי היום, בת שניים רבים היא. — הלא רוח הוא באדם, ואין תפקיד קבוע לו. פעם ישועבד לגמרי להמקור אשר ממנו ישאב, ויספר את הדבר המסור כהויחו כצורתו, ופעם המסורה היא בידו רק כחומר ביד היוצר, ויטה אותה לפי חפצו ולפי הרגשתו הוא. אם אין שיטה אחת לנו לעבודה אחת ואין מגמה אחת ברורה מראש, מי זה יעצור בעדנו לעשות היום כך ולעשות שוב למחר אחרת, ועל פי דרך אחרת... בספרי הזכרונות הרבים ובכתבי האגדות השונים אשר לנו, כתובים מסופרים וחכמים שונים, לפי פעמים שונים ולפי אופני חזון שונים, לא תמצאו רוח אחד, שלפיהו נמוד דבר, ולא חותם מיוחד, שנאמר הוא יהיה לנו לסמל. פה לפנינו דברים, שכבר הוצקה רוח שירה במ מתחלת ברייתם, ולעומתם — אך מלים יבשות, עצמות בלי טף, — ואם כבר ישנו טף, לא עלה עליו קרום, ועוד נראה בו את הרירין. — פה קצור אין חקר, כל מלה היא כבר משפט שלם, ובשורה אחת נמסרו לנו חיים מלאים; ושם התקבת דברים, בלי סדר ומשטר, ספורים בלי ראש או בלי סוף, או רק אברים של ספורים. ועל ידי הערפוביא הרבה, אשר לפנינו, כמעט לא נמצא את הפתח. — לעם היהודים, הלא אין כל דרך אחרת בחיים, כי אם לעבוד את האלהים, את אלהיו, ולספר נפלאות אל אבות העומד לימין הצדיק ומכשיל את הרשע. התכלית בארג אגדותיו הוא להראות בעליל השגחת הבורא במעשה כל יצוריו ועיני הצופיה של אבי העולם על כל צאצאי העולם, „מביצי בנים עד קרני ראמים“; — ולאידך, הן יש גם צדיק ורע לו, רשע וטוב לו. מהתום והאמונה השלמה של ילדים, גם בימי השיבה, נבוא סתאום לסימן השאלה בחיים

ובמערכת החיים. ואפילו במערכת התולדה, שחתומה היא לכאורה בחותמות קבועים, אף על פי כן לא חתומה היא . . . אם שבטי יהודה עשו להם לקו לרומם את גבורם דוד ולעשותו למנצח העם, עוד נשמעים פה ושם גם דברי השבטים האחרים על אודותיו להרשיע אותו ולא להצדיקו. — וגם באגדות בני משפחת ירושלים, הנשארה לעדות, אפרים עוד יצור את אחיו; וכה גם בין הדברים השיריים, שבהם מסתרת נשמת הגוי, רב סתירות ארוגות בהנחלה הזו, רב סתירות! — ואיך נמצא את הנתיב בין אגדות מעריצות את בעלי החקים והגזרות, שומרי שבתות ומועדים, לפי חשבון הראיה וקדוש הימים בבית דין ועל פי עדים . . . ובין אלה, שיקדישו אך את הכונה ואת המזר שנלב, בלי מעשים ובלי קיום הדינים. תום אלילות רבה בין עם המַתְּקִים את האל בערב ובבקר; ועל יד ספורי התפלה וצקון לחש, ספורים, שבם רק רחשי נפש יקשרו את בן האדם לקונו, הנה גענועים חזקים לימי המזבח, לימי עלה זבח!

אם ממלחמות הדעות, תגרות הרוחות, הרסתקאות ונדודים רוחניים ונשמיים במחלפות הדורות, נאמר לעשות ספר שלם, ספר אנדי שלם, שבו אך השלוה תנוח — והלא אך אז יש בכונן זה צורך וחפץ — בודאי זוהי מלאכה, שכמעט לא יהיז אדם לגשת אליה. ואני עמלתי לבקש בכל היצירות השונות ובהתגלות המרוכות עד לבלי שיעור איזה שתוף-עממי ואיזה מכוא והלך-רוח גם בדברים, שמצד הצורה החצונית המה אך בכחינת תהו ובהו, ולא משמר ולא סדר למו, ושמרתי במה דאפשר על הסֵּנֶת החוש העממי. ואם אין הצבעים נמצאים דוקא באותו המקור, נלקחו מאת שכנו הקרוב או הרחוק. פשט המאסף את ידו בזה, ולא נתן לו — וחזר על אחרים, ולקח מזה ונתן לזה; גם דברים שאולים אינם משלו, כי לקוחים הם מגנוי הספרות המסורית באשר נמצאו. המאסף עמל לבנות כל נצני השירה האלו כרוח-העם ולספר הכל בלשונו ובצביונו; אבל למי יפול תמיד גרל אחד? ואם בבקר יאיר לנו השחר, כבר בערב אנו עומדים תחת מכסה עננים, והכל אֵלֶם, מה שהיה עוד דוכב לפני שעה...

כי יגיעה רבה היה הדבר לצַבֵּף כל הנסיונות האלה, בני המקרה והשעה, לדבר אחד או גם למעין דבר אחד — אין צורך לוטר. במספרות אחרת אפשר היה לסדר אגדות מסוזרות כאלה, לפי צביונן או לפי בניגן השירי. אין מוקדם ומאוחר בדברי אגדה, אבל יש הבדלים בין דברים קלי הקריאה ובין דברים בעלי נשימה כבדה, בין דברי התול ובני, בין נצני התום ובין ילדי הדמיון; אבל אנו עם היהודים, עם תולדי אנו, ולעו כבר פרקי תולדה מסוימים, לא נוכל שוב לפסוח עליהם. — עם ישראל מתחיל דברי ימיו מבראשית בריאת העולם, הולך ומְקַשֵּׁר מקריו מהאבות עד משה, מהתורה הכתובה עד המסורה, מבית לבית, ומגלות לגלות, עד כל אלה החכמים, שעשו אזנים לתורתו, איש איש מדורו

ובמעטרו. ולעם כזה, בודאי לא תוכלו לתת ספורי מעשיות על אודות רבי עקיבא וכלבא שבוע לפני עתניאל בן קנז; לו לא תוכלו לספר דברי ימי הלל לפני הגדות שלמה, אם גם במקום שהראשונים אולי קודמים להאחרונים. — הקורא העברי יתפלץ לקרוא דברים על אודות רבני-התלמוד לפני דברים על אודות השופטים והגביאים; ועל כן אנוס היה המאסף לסדר את הדברים השונים לפי התוכן ונושא הענינים הסמוכים, מבלי שום לב לראשון ולאחרון בעצם השתלשלות האגדות. ואמנם גם כזה, רצוני לומר במה שמוקדם הוא באמת ומאוחר הוא באמת, לא נקל הוא לקבוע הלכה, וכל דבר ודבר תורה הוא וצריך הוא לסוד בסני עצמו... אולם, וזה הצל הרב הפרוש על הדרך הזה, כי בזה אשר שם המאסף את החוט התולדי וקירוב הענינים לו לקו, הגה יראו הלקיים הרבים כאלה הקובצים האגדיים יותר ויותר. חסרים על כל שעל ושעל פרקים רבים, מאודעות שלמים, אגדות רבות ידועות, ולפעמים גם תקופות שלמות ומועדים רבים. בתור סמיכות לאגדה אחת אפשר להוסיף עשר כמותה, או גם מאה, והפרוץ מרובה הוא על העומד... .

הגני אומר, כי המאסף שם לו את החוט התולדי וקירוב הענינים לקו. והנה כבר שני דברים אלו יעצרו זה בעד זה ודוחים באיזו מדה זה את זה. ענין לפי תוכנו לחוד והזמנים להוד! אנו ממשיכים ענין אחד ונאמר לכלול אותו במועדים הרבה, והנה כבר עשינו קפיצה בתולדה; והיה כאשר נאמר לפי בענין השני, עלינו כבר לחזור ולשוב אל הזמנים מראש. ועוד הפעם, במקום דבר שלם, דבר שמונח בהמקורים כבר בשלמות, הנה פה רק מעט מהרבה. עלי להעיר עוד, שאיזה אגדות מסופרות בעצם המקורים מאנשים ידועים בשם, בהרתי לספרן סתם; ובזה הוצאתי אותן מן החוג הצר של מאורע יחיד, ונתתי להן מטבע כללית יותר חשובה, מאשר עושה הפרט. — וגם זה, בעניני הלשון וחקיה שמרתי לרוב את הרוח העתיק של המקורים. ואם ימצא הקורא זרות בסגנון, ידע כי לא מידי הם.

אמר אמרתי זה ימים, בכואי אל המסתן שבין חיי-שעה ובין חיי-עולם והחי נותן אל לבו, לכייל גסיונותי הבודדים בילדי-האגדה שלטו במספר „אלף ואחת“, כמספר המעשיות לאחינו הערבים, שגם אלה רק חלק אחוז הנם, ולעתים גם שטא גרם במלאכה כזו להקציעה ולהביאה באיזה סדר ומשטר. ואודה, שאך בקושי עלה לי לקיים גדרי גם לא למחצה. בוישה לומר! בדור התחיה שלטו, שהכל רמות ימלל על דבר רוח העם וקניניו והרמת קניני העם, צעדי האגדה וכל דברי שירה כגון דא געצרים. גם עתונים לאומיים וחנוכיים כמעט נעלו בעד נסיעות כאלה את השערים... כל הדפסת דבר מאלה הדברים עלתה אך בעמל ובקצרות-רוח; וכבר אמרתי נושא להפק זממי מאפס כח לשאת במשא, עד שכאה ההוצאה הנכחית ועמדה ליטין הדבר. — —

אם ידרוש איש איזה רוח מדעי בדברי שירה ובדים אלו, בודאי יחטיא את המטרה, ובארתי את הטעמים למעלה. אולם, אם יבקש לדעת השתלשלות הדברים אצל המאסף והמחבר בעצמו, אומר לו, כי הולדת האגדות היתה אצלי להסך מאוסן סדור הקובץ הזה והבא אחריו.

החלותי בשכבר הימים לעבר את אגדות החסידים, מקצוע שהעסיק אותי ימים רבים, אם גם לשם דבר אחר; ואז גם לא ילדי-העם חפשתי, כי אם ילדי-רוחי אני, וגם במקום חיים גלויים לפני, בקשתי תמות בצללי ההזיה. — אחרי זמן נדחפתי לימי הקבלה והחזיון, ערש החסידות, ומשם הגעתי להחיים הצהים בימי הבינים ולתקות-הנואלים. חדלתי לבקש את האלהים באין-סוף ובאתי בצל בני-אדם עוזבים בארץ ומתרסקים על קונם, — והוא עונה ואין עונה! משדה המערב שבתי בכלה וגם לארץ אבות הנעלבה ביד צר, ועשיתי את הקפיצה לספרות התלמוד והמדרש, ושבו אלי חלומות הנער וידיעות הנער מבית אבא ומני מדרשא. ובינתיים החלותי לגלל בספורי התורה הקדומים ובספורי שני הבתים וציוני חיי האומה לשני קדשי האל.

מעט מן הדברים באו אלי גם מפי השמועה; ועוד חלקים חלקים לקחתי מספרות היהודית היראית וההמונית. גם זה עולם חדש רב-פלא, עולם מלא תום ויראת-אלהים, ויחד עם זה נצני הבדיה עולים בו כאילנות וקוראים להעוכר לבוא בצלם... ולא אך ברשות הרבים של האומה הלכתי תמיד, כי אם גם אל הכתות השונות שמתי את לבי, אל הכתות הנפרשות מן הצבור, שחדלו לקחת חלק אתנו ולהיות נמנים עמנו, ועד כמה עוד הן שייכות לנו! — ואפילו לשדה החצונים גופא התגנבתי לפרקים, גם את האלקורן לא זנחתי פעם.

ימים רבים מששתי במקצועות השונים האלה ונדחתי מדבר אל דבר וממועד למועד; ואני יושב אז בעיר חכמים בה לפנים ותורה בה היום מעט, אבל ספרים הרבה. מעט מילדי רוחי אלה הדפסתי גם במכתבי-עתים ומאספים שונים פה ושם; אולם, כנאמר, אך בקושי, וגם בלי סדר.

הזכרתי את ידיעות הנער ובית אבא. ואמנם חשקי לפרי-אגדה בא לי מאבי, רב וירא ושומר-קדומים. ממנו שמעתי גם איזה דברים שיבואו בקובצים האלה, ולו אני גם מקדיש הספר הזה.

ולהיות שפרקי אלה, שמוצאם ומקורם אך מהעבר, שונים הם ממעשי עד היום, או מזה אשר אמרתי לעשות, בעת התכנס בי רוחי ואומר לבקש לי דרך לחיי אני ולדכותי מעבר להתחומה הנצורה, — סדרתים בשם כנוי, בחרתי לי לחקרי-קדם.

בר ליון, נוחד-שלום, סוף תרע"ב.